

КОСТИНА Е.В., здобувач
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 342.953

ПРИРОДА ДОМОНОПОЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

Висвітлено історичний розвиток законодавства щодо захисту прав дитини, що має важливе значення для періодизації історії.

Ключові слова: дитина, права, прав дитини, права людини, адміністративно-правовий захист та адміністративно-правовий захист прав дитини.

Освещается историческое развитие законодательства по защите прав ребенка, имеющее большое значение для периодизации истории.

Ключевые слова: ребенок, права, прав ребенка, права человека, административно-правовая защита и административно-правовая защита прав ребенка.

This article is devoted to the historical development of legislation on child protection, which is important for the periodization of history.

Keywords: child rights, child rights, human rights, administrative and legal protection and administrative and legal protection of child rights.

Одним із основних методологічних законів є історико-порівняльний метод пізнання різних правових аспектів, використання якого в нашій статті дає можливість: показати виникнення адміністративно-правового захисту прав дитини на підставі аналізу адміністративного законодавства минулих років та практики його застосування; виявити тенденції розвитку державного регулювання суспільних відносин у зазначеній сфері та прослідкувати розвиток адміністративного законодавства щодо адміністративно-правового захисту зазначених відносин, що і є метою даної статті.

Проблему захисту прав дитини в Україні досліджували О.Ф. Скакун, С.Б. Гавриш, І.І. Котляр, Ю.А. Войцехівська, О.М. Сліпушко.

У суспільстві завжди є залишки минулого, основи сучасного і зародки майбутнього [1, с. 110], однак сьогодні ми спостерігаємо, що історія стала предметом гострих дискусій, які, на жаль, зумовлені не об'єктивним аналізом законодавства, а політизованим коментарем правової політики не по законах, а за думкою того чи іншого автора.

Для дослідження та засвоєння історичного розвитку законодавства щодо адміністративно-правового захисту прав дитини важливе значення має періодизація історії. Періодизація історії українського законодавства в літературі з історії держави та права України розглядається науковцями по-різному. На сьогоднішній день вчені виділяють від 5 до 19 періодів історії розвитку держави і права України. Слід вказати, що історичний розвиток законодавства щодо адміністративно-правового захисту прав дитини неможливо розглядати без всебічного та повного дослідження базового законодавства України та міжнародного законодавства, що регулює захист прав дитини.

Отже, аналізуючи історію законодавства щодо адміністративно-правового захисту прав дитини однозначно можна виділити три історичні періоди розвитку законодавства щодо адміністративно-правового захисту прав дитини: **домонопольний; мононопольний; післядомонопольний** [2; с. 4; 3, с. 4]. У даній статті ми маємо на меті проаналізувати докладніше **домонопольний** історичний період.

Домонопольний період охоплює дохристиянський, ранньохристиянський, християнський період та добу існування України в складі Російської імперії до 1917 р. Даний період характеризується визнанням та врегулюванням правового статусу дитини та забезпечення її захисту. Цілком природно, що в рамках такої існуючої правової реальності не існувало спеціальних норм законодавства щодо адміністративно-правового захисту прав дитини, які б передбачали відповідальність за порушення прав дитини.

Доцільно зазначити, що раніше влада батьків повністю поширювалася на дитину, її життя цілком належало батькам, і кожен із батьків міг на свій розсуд розпорядитися нею [4, с. 54]. Отож, дорослі мали повну владу над дітьми, а дітям нічого не залишалось, як сприймати все це

як належне, бо необізнаність населення про права та обов'язки дітей, необізнаність самих дітей завжди залишалась і залишається актуальною проблемою нашого суспільства.

Дослідження показали, що існувало право батьків віддавати своїх дітей у рабство ще до прийняття християнства. Категорія «діти» перебувала на одному щаблі із рабами, прислугами, родичами», причому такі підлеглі особи називалися «чадь» [5, с. 318]. Дослідник М.Ф. Владимірський-Буданов також визначав стан повної залежності дитини від своїх батьків [6, с. 472].

Слід зазначити, що ще у дохристиянські часи і у початковий період християнства дітей не розподіляли на законних і незаконнонароджених, оскільки допускалося наложництво [7, с. 9]. Відносини між батьками та дітьми регулювалися старовинними звичаями, що переходять у язичницьке минуле [8, с. 508.]. На наш погляд, адміністративно-правовий захист дитини на Русі в дохристиянський період можна було визначити як безправний, у результаті чого слід виділити такі його риси: необмежена батьківська влада; сім'я була патріархальною на чолі з батьком сімейства, до якої входили «діти, раби, і прийняті в сім'ю (приймаки) з чужої сім'ї»; абсолютне підпорядкування дитини волі батьків; виховання дітей відбувається в строгому дотриманні язичницьких звичаїв і традицій; повна відсутність прав у дитини.

Однак слід зазначити, що перші кроки законодавчої регламентації щодо адміністративно-правового захисту прав та інтересів дітей були зроблені ще за часів правління Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.

Так, дослідження джерел дозволяє виявити норми і церковного і звичаєвого права, в яких регулюється правове становище дітей. Першою давньоруською пам'яткою стала «Руська Правда», укладачем якої був Ярослав Мудрий. Цей документ складався з декількох частин. Перша датована VII–VIII ст., а друга – серединою XI ст. Що стосується третьої, то вона є продуктом діяльності Володимира Мономаха. Остання редакція містить більше згадок про права дітей. Наприклад, у ст. 106 «Руської Правди» уже детально іде мова про дітей, як про спадкоємців, де передбачалося право за матір'ю залишити все своє майно за заповітом без обмеження будь-якого з дітей, синів чи дочок, як від першого, так і другого шлюбу, залежно лише ставленням до неї дітей. Так, ст. 101 «Руської Правди» покладала обов'язок на вдову із малолітніми дітьми оберігати сімейне майно для передачі його дітям, і як обов'язок, виплатити дітям усе втрачене. Після хрещення Русі на зміну язичницьким приписами прийшли церковні [6, с. 75].

Так, до «Руської Правди» були внесені зміни, де почали ділити дітей на законних і незаконнонароджених. Так, ст. 98 «Руської Правди» визначає незаконнонародженими дітьми, які не можуть бути спадкоємцями – «діти пана, народжених від «раби». Так, дослідження А.І. Загорювського показали, що в глибоку давнину до «рабьих» (дітей, народжених від «раби») ставилися поблагливо, для них не був закритий шлях навіть до великокняжого престолу [9, с. 3]. Таким чином, у «Руській Правді» як першій пам'ятці історії права, на думку А. М. Нечаєвої, знайшли своє відображення звичаї XI–XIV ст., що стосуються деяких сторін адміністративно-правового захисту прав дитини [10, с. 10].

Великий вплив на адміністративно-правовий захист прав дітей мала християнська сімейна мораль [11, с. 120]. Так звана «Кормчая книга» [12] містила в собі норми візантійського права, що регулювали питання укладення шлюбу, захисту прав подружжя та визначали становище і права дітей. Церква бере життя дітей під захист своїх законів [5, с. 326]. Що ж стосується сімейного виховання дітей, то церква дотримувалася своєї постійної заповіді: «дети учить, ать чтят родителей своих» [10, с. 12]. Однак церква залишається безсилою перед продажем та даруванням батьками через голод своїх дітей приїжджому гостю. Мати могла продати дитину по нужді і, тоді на неї накладалося церковне покарання – покута. «Аще ли не имея (то есть средств) продаст», то призначали 6 років подібного роду покарання [11, с. 187].

Існувало на Русі гуманне ставлення до дітей, особливо кинутих і покинутих. За словами М. Ошаніна, «сива давнина визнавала безперечним положення, що якщо покинута дитина не померла, то всі права на її життя належать тій особі, що її виховала, і вона стає її законним рабом» [13, с. 6].

Отже, слід визначити, що ранньохристиянський період відзначений: двоїм характером регулювання відносин, пов'язаних із дітьми (використовуються язичницькі звичаї та церковне право); не заборонялася продаж дітей своїми батьками; підкорення дитини волі батьків.

Іншою видатною пам'яткою є «Домострой» (XVI ст.). У цьому джерелі держава спробу-

вала врегулювати захист прав дітей, де простежується декілька тенденцій. Так, першою тенденцією можна назвати таку заповідь: «Любите отца своего и мать свою, и послушайте их и повинуйтесь им по Бозе во всем: и старость их чтите и немощь их и скорбь всякую от вся душа понесите на своя выи, – и благо вам будет и долголетии будете на земли... Вы же чада, делом и словом угождайте родителям своим во всяком блазе совести, да благословение будет от них» [14, с. 45-46].

Інша тенденція полягає в тому, що «Домострой» дозволяє батькам суворо карати своїх дітей: «и не ослабей бия младенца, ащо бо жезлом бияши его, то не умрет, но здраве будет: ты бо бия его по телу, душу его избавляешь от смерти» [14, с. 43].

Третя тенденція дозволяє з великою натяжкою виявити риси інституту позбавлення батьківських прав як неприпустимість «нехтування» своїми дітьми. Таке «нехтування» розглядається як гріх, за який «ответ дати им самим за дети своя в день страшного суда».

У 1551 р. державне регулювання щодо захисту прав дітей знаходить своє відображення в «Стоглаве», де в 36-му розділі із назвою «Про покарання дітей своїх» регламентується: «Также и чада их родителей своих почитали бы и слушали во всем по священным правилам. Иже чет родителя своя, той оцытится от грех своих и от бога прославится. Также и юных детей своих наказуйте и учите страху божию, чтобы жили в чистоте и в покаянии и в прочих добродетелях. А сквернословие бы и предисловие никогда не именовалось» [15, с. 299].

Слід зазначити, що правила, які стосуються дітей, містяться у «Соборном Уложении» 1649 р. царя Олексія Михайловича [16, с. 345], де відбулося об'єднання церковного і світського права [17, с. 166]. У цьому документі відображені правила, що безпосередньо стосуються дітей. Так, точніше визначається, наприклад, вік повноліття, який коливається від 15 до 20 років. При цьому в п'ятнадцять років закінчувалося «малолітство», а при настанні 20 років припинялося неповноліття в цілому [18, с. 63]. Відносини між батьками і дітьми могли складатися так, що за батьками зберігалось право продавати своїх дітей в холопство [5, с. 325]. Також залишалось право батька і матері віддавати своїх дітей в кабалу, коли батьки самі переходили в холопство. З часом це право переходить у служіння «в работу на урочные годы». Таким чином, на думку А.М. Нечасової, як і раніше, ні звичаї, ні закони не визначали меж права батьків «направляти своїх дітей», яке замінило собою давнє право на життя дитини [10, с. 20]. Бути «незаконнонародженим» вважалося ганебним і «назвавший кого-либо таковым неправильно должен был платить за бесчестье». Батьківська влада, як і раніше, була двоїстою, тобто належала обом батькам. Вбивство сина чи дочки тягло за собою для батьків лише тюремне ув'язнення на рік, а після відбуття – церковну покуту [19, с. 420].

Так, 15 квітня 1771 р. Петро I став обмежувати батьківську владу: «Обычай был в России, который ныне есть, крестьян, деловых людей, мелкое шляхетство продают врознь, кто похочет купить, как скотов, чего во всем света не водится», а «наипоче от семей, от отца или от матери, дочь или сына помещик продает, «отчего немалый вопль бывает». «Оную продажу людям пресечь, а ежели невозможно того будет — вовсе пресечь, то хотя бы по нужде и продавали целыми фамилиями или семьями, а не порознь» [20, с. 92]. Крім цього, Петро I в Указі «Про порядок спадкування» [21, с. 288] у 1714 р. встановив вік для вступу в шлюб для нареченої – 17 років, для нареченого – 20 років. А в 1724 р. «повелел родителей приводить к присяге, что они не понуждали своих детей к браку» [22, с. 86].

Разом з тим Петро I у 1715 р. формулює в «Артикуле 176 Устава воинского»: «ежели холостой человек пребудет с девкою, и она от него родит, то оный для содержания матери и младенца, по состоянию его, и платы нечто имеет дать, и сверх того тюрьмою и церковным покаянием имеет быть наказан, разве что он потом на ней женитца, и возмет ее за сущую жену, и в таком случае их не штрафовать».

За часів правління Катерини II батьки, як і раніше, могли карати своїх дітей. Крім того, могли і відправити їх в «смирительные дома», які стали створювати з 1775 р. відповідно до ст. 391 Указу «Установи для управління губерній». У роки царювання Катерини II значна увага приділяється адміністративно-організаційним змінам у влаштуванні дітей-сиріт, а принцип становості набуває більш чітких рис. Так, для одного стану вимоги про виховання були одні, а для іншого – інші. Наприклад, на дворянську опіку покладался обов'язок виховувати підростаючого дворянина так, щоб він міг «вести життя порядне, подібне з достатком, безклопотне від

позикодавців і безтурботне від домашнього безладу, віддалене від марнування...». Що стосується міщан і купців, то у ст. 305 Указу «Учреждения для управления губерний» були інші правила виховання: «щоб міг виховуватися в знанні пристойного його станом промислу або ремесла. Утримання ж малолітнього має бути за його майно без надмірності і без розкішних забаганок, щоб малолітній від самої юності схильний був до більшої впевненості, і через те приготувався, в якому стані бути не трапилося, вести життя порядне, працелюбне, помірне і віддалене від лютості і всякого роду непорядків і шаленств, що крім недовіри один до одного в промислах, торгах і ремеслах всякого ода нічого не виробляють, від недовіри ж буває падіння промислу, торгу і ремесла, а довіра або кредит є наслідки чесності і порядного ведення справ, промислу, торгу і ремесла» [23, с. 212]. Таким чином, можна зробити висновок, що принцип становості, тільки зміцнив захист осиротілих дітей. Що ж стосується опіки у селян, то «на старості і старшин покладався обов'язок для прожитку малолітніх і вони повинні були віддавати безпорадних сиріт самостійним односельцям у двір, з тим, щоб вони годували їх, а у винагороду користувалися, до повноліття, їх працею» [8, с. 490].

Катериною II були створені спеціальні установи для залишених без сім'ї дітей. Так, 1 вересня 1763 р. Маніфестом «Про заснування Виховного Будинку з особливим госпіталем для незаможних породіль» був організований притулок. Суть створення таких установ, мабуть, полягала в тому, щоб викоринити жебрацтво. Будувалися притулки на пожертвування, за ініціативою благодійників і не тільки. У Зводі Законів громадського піклування за параграфом 192 засновувалися «Сирітські доми» для піклування і виховання дітей «чоловічої і жіночої статі». У «Сирітські доми» приймалися: сироти обох статей, що залишилися після батьків без їжі; жіночої статі діти невольників, що знаходяться на кріпацьких роботах; осиротілі немовлята померлих у клініці матерів (Статуту повивального мистецтва 15 липня 1811)» [24, с. 64].

З приводу поміщення дітей у притулки М.В. Ломоносов зазначав: щоб матері не вбивали своїх незаконнонароджених дітей і для уникнення настільки жахливого лиходійства і для збереження життя невинних немовлят необхідно «учинить нарочные богоданные дома для невозбранного зазорных детей приему, где богоданные старушки могли бы за ними ходить вместо матерей или бабок» [25, с. 470].

У притулку діти віком від 7 до 11 років ходили в школу по одній годині кожен день. У віці від 11 до 14 років хлопчики і дівчатка навчалися різним ремеслам. Після 14-15 років вихованці прагнули до «досконалого закінчення різних майстерств». При настанні 20-річчя із «кордонів одного будинку ще не випускаються. Хто одружується на тутешній вихованці, має право користуватися роки 3 або 4 майстернями при Домі, працюючи на себе за плату». Наділялися вихованці привілеями. Так, вони та їхні нащадки залишалися вільними і ні в якому разі не могли бути поневоленими або зроблені кріпаками, і якщо вихованець одружується на кріпосній, то його дружина робиться вільною, якщо вихованка вийде заміж за кріпака, вона особисто залишається вільною [26, с. 276].

На наш погляд, за часи правління Петра I та в епоху Катерини II простежуються такі тенденції щодо адміністративно-правового захисту прав дитини: на державному рівні здійснювалася боротьба із бідняками; обмежується батьківська влада над дітьми; з'являється нова внутрішня соціальна функція держави – виховання і турботи про осиротілих дітей (створюються притулки, виховні будинки, діти віддаються в сім'ї на утримання); опіка стала розглядатися на законодавчому рівні, що підняло престиж цього інституту; усиновлення в законодавчому аспекті не розглядалося, але мали місце і поодинокі випадки; законодавчо встановлені правила виховання дітей для блага держави; відсутнє позбавлення батьківських прав, винятком був той випадок, коли батьки виховували дітей в іншій вірі.

Таким чином, за часів правління Катерини II формується державна соціальна функція, яка полягає у вихованні дітей, забезпеченні їх прав, що є основою положень адміністративно-правового захисту прав дітей та їх соціального захисту.

Таким чином, монопольний період можна охарактеризувати як добу необмеженої батьківської влади та абсолютного підпорядкування дитини волі батьків; період виховання дітей в суворому дотриманні язичницьких звичаїв і традицій із використанням язичницьких звичаїв. Зазначимо, що опіка стала розглядатися на законодавчому рівні, в результаті чого було піднято престиж даного інституту, а усиновлення у законодавчій площині не розглядалося, хоча і мали

місце поодинокі його випадки. Також слід підкреслити, що було відсутнє позбавлення батьківських прав, винятком був лише той випадок, коли батьки виховували дітей в іншій вірі.

Список використаної літератури:

1. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). – М., 2001.
2. Иванова А.Н. Уголовная ответственность за незаконный оборот драгоценных металлов и камней: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М., 2000.
3. Казанцева К.В. Історія розвитку кримінального законодавства, що забороняє незаконні дії у сфері обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння // Науково-практичний додаток до журналу «Міліція України». – 2008. – № 74. – С. 3–6.
4. Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права. – СПб., 1910.
5. Неволин К. История российских гражданских законов. – Т. 1. – СПб., 1851.
6. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – СПб., Киев, 1905.
7. История культуры Древней Руси. – М. – Л., 1951. – Т. 2.
8. Сергеевич В. Лекции и исследования по истории русского права. – СПб., 1883.
9. Загоровский А.И. О внебрачных детях по новому закону (3 июня 1902 года). – Одеса, 1903.
10. Нечаева А.М. Россия и ее дети (ребенок, закон, государство). – М., 2000.
11. Романов Б.А. Люди и нравы древней Руси. Историко-бытовые очерки 11-13 вв. – М. – Л., 1966.
12. Кормчая книга. – М., 1912. – Т. 1.
13. Ошанин М. О призрении покинутых детей. – Ярославль, 1912.
14. Домострой. – Одеса, 1887.
15. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1985. – Т. 2.
16. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1985. – Т. 3.
17. Рейс Д. Основные правовые системы современности (сравнительное право). – М., 1967.
18. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. Вып. 2. – Киев, 1886.
19. Загоровский А.И. Курс семейного права. – Одесса. 1909.
20. Акты о высших государственных установлениях. – М. – Л., 1945. – Т. 1: Законодательные акты Петра I.
21. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1986. – Т. 4.
22. Павлов А. 50-я глава Кормчей книги как исторический и практический источник русского брачного права. – М., 1887.
23. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1986. – Т. 5.
24. Об общественном призрении в России. – СПб., 1818. – Ч. 2.
25. Ломоносов М.В. О сохранении и размножении Российского народа: Соч. – М. – Л., 1961.
26. Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь. – СПб., 1892.

Надійшла до редакції 21.03.2012

МИКУЛЕЦЬ В.Ю., здобувач
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 323 (477)

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ
ЄДИНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ**

Питання інформаційно-правового простору на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій є одним із основних умов для успішного розвитку держави.

Ключові слова: єдиний інформаційний простір, інформаційно-правовий простір, інформаційний суверенітет держави, інформаційна взаємодія держав, інформаційне суспільство.

Вопросы информационно-правового пространства на современном этапе развития информационных технологий являются одним из основных условий для успешного развития государства.

Ключевые слова: единое информационное пространство, информационно-правовое пространство, информационный суверенитет государства, информационное взаимодействие государств, информационное общество.

The question of information-legal space in the current development of information technology is one of the main conditions for successful development.

Keywords: common information space, information and legal space, information sovereignty, Information interaction of, the information society.

